

Սար-Դու

Ավետիս

Քրիստոսի ծննդյան ճրագալույց երեկոյին ս. Հովհաննես Եկեղեցու ծերունի ժամկոչն անսովոր ուրախ տրամադրության մեջ էր. այդ այն սակավ օրերից մեկն էր, երբ գմբեթը փլած և տանիքը տախտակով ծածկված փոքրիկ Եկեղեցին լցվում էր աղոթողներով, երբ Երեկոյի կիսախավարից և խունկի թանձը ծխից առաջացած աղջամուղջի մեջ Եկեղեցու խոնավ, մոայլ պատերի վրա ճրճրքալով վառվում էին իրար կողքերը լիզելով և իրար վրա թեքվելով բազմաթիվ թոքախտավոր մոմեր, ծիծաղկոտ փայլ տալով մորութավոր և անմորուս սրբոց պատկերների սևացած և տեղ-տեղ այրված ոսկեզօծ շրջանակներին:

Երեսուն տարի կլիներ, որ ծերունի ժամկոչը ծառայում էր այդ խղճուկ Եկեղեցուն և այնպես էր կապված նրա հետ, ինչպես զառամյալ շունը իր հինավոր տիրոջ հետ: Այդ Եկեղեցու պատի տակ էր անցկացրել իր դառն կյանքի կեսը, այդտեղ էլ ուզում էր մեռնել: Նավատարիմ ծառայողի սրտացավորյամբ տեսնում էր, թե ի՞նչպես «աստծու տուն» կոչված այդ շենքը ժողովրդի աղքատությունից և անտարբերությունից տարեցտարի անշրանում, խարխլվում է, և թվում էր, թե՝ եթե մի օր ձյունի ծանրությունից կամ գարնան անձրևներից վերջնականապես փլվեր, ուրախությամբ կնետեր իրեն նրա փլատակների տակ, որպեսզի ավանդեր իր ծեր հոգին նրա հետ միասին:

Ծերունին միայն ժամկոչի դեր չէր կատարում, այլև տիրացություն էր անում: Եկեղեցին ուներ մի շիլ տերտեր և մեկ էլ այդ ծեր ժամկոչ-տիրացուն:

Կեսզիշերին, երբ դեռ մութ արևելքում աստղերը հուրիրատում էին ահազին շողակների պայծառ երանգներով, երբ աքաղաղները դեռևս վաղաժամ էին համարում կանչելու իրենց վաղորդյան ծուղրուղուն, ծերունի ժամկոչը քնաթաթախ դուրս էր գալիս Եկեղեցու բակում գտնված իր տնակից, ուր ապրում էր իր փոքրիկ թոռան հետ, երկու անգամ ծլնգացնում էր «հիվանդների զանգը», հետո նորից մտնում էր տնակը, նորից քնում և ապա, երբ լուսը նոր-նոր սկսում էր բացվել, դարձյալ դուրս էր գալիս և ծլնգացնում «երրորդը»՝ առանց, սակայն, մտածելու, թե դրանով որևէ մարդ պիտի զարթնի ժամ գալու համար: Այնուհետև դանդաղորեն բաց էր անում Եկեղեցու ծանր դռները, մի կիսայրված մոմ էր վառում և. Հովհաննու պատկերի առջև, քառասուն անգամ ծունը էր դնում, սովորական աղոթքը մրմնջալով, հետո մեկ-մեկ դուրս էր բերում ցեցակեր կապերտները, թափ տալիս՝ փոշու ահազին ամպեր բարձրացնելով, և սկսում սրբել սպասների վրա նստած փոշին: Մինչև որ այս բոլորը վերջացներ, օրն արդեն լուսացած էր լինում: Այնուհետև ածում էր «հասարակը», փոխնիփոխ ծլնգացնելով ջուխտակ զանգակները, և սպասում քահանային: Շատ ժամանակ չեր անցնում, գալիս էր շիլ տերտերը: Ծերունի ժամկոչն առանց շտապելու շուրջառը գցում էր նրա ուսերին, և սկսվում էր ժամասացությունը: Եկեղեցու չորս պատերի մեջ խոլ արձագանք տալով լսվում էին քահանայի և ժամկոչի անճոռնի ձայները մերենական միալար և միանման հնչյուններով, կարծես նրանք ոչ թե ժամ էին ասում, այլ, իրարից նեղացած, վիճում էին իրար հետ անտարբեր և հանգիստ դժգոհությամբ: Եկեղեցու սովորաբար մարդ չեր լինում: Երբեմն միայն մոտիկ ապրող մի որևէ պառավ կին թառամած, կուշ Եկած, չուստերը քսմսելով հատակի ճարճրած աղյուսներին, ներս էր մտնում, անկանոն կերպով խաչակնքում երեսը, կանգնում ժամկոչի սեղանի առջև և ձեռքը գրպանը կոխած՝ երկար ժամանակ մատների ծայրերով պրպտում բռնորու տուփի, թաշկինակի, թելի կծիկի և ո՞վ գիտե ուրիշ ի՞նչ բաների արանքում կորած կոպեկանոցը: Ժամկոչը, անգիր սերտած փոխերը ջրի նման իրար վրա տալով, գալիս մոմ էր տալիս նրան, նրա տված կոպեկանոցը ծլնգալի ցած էր գցում սեղանի վրա բացված ծակից և, փոխսասացությունը շարունակելով, զնում կանգնում նորից բեմի առջև: Ասենք՝ նրա պաշտոնն այնպես էր, որ ժամ ասելիս շարունակ ճանապարհորդություն էր կատարում Եկեղեցում. նայելով օրվան և ժամավորների քանակության, փոխեր ասելիս կամ մոմ էր ծախում, կամ սրբապատկերի առջև կիսայրված մոմը պոկում ու հանգցնում, կամ առաստաղից

կախված ջահը վառում երկայն եղեգնափայտի ծայրին վառած մոմով, կամ այդ ջահի վրա կիսայրված մոմերը հանգնում նոյն եղեգնափայտի ծակից փշելով, կամ բուրվառի մեջ մանղալից կրակ գցում, կամ փոխասացությունն ընդհատելով՝ տերտերի հետ փափում:

Այս երեկո, ծննդյան ճրագալույցին, շատ կոպեկներ էին ցած ընկել մոմի սեղանի ծակից: Այլև կոպեկներ էին, որ հազարից մի անգամ, այդպիսի տոն օրերին, ժամ մտնող աղքատ ժողովուրդը ձգտում էր գանձանակի թարախը: Ուրախ էր ծերունի ժամկոչը, որ այդ երեկո թերեւս մի մանեթ բաժին կհասներ իրեն: Բացի դրանից, նա, ըստ իր հին սովորության, «ավետիս» պիտի ման գար իր թռոան հետ, որը այդ երեկո պատարագին օգնում էր նրան ժամաշապիկ հազած: Դրանից էլ բացի, վաղը, խաչը ջուրը գցելուց հետո և հետևյալ օրերը տերտերի շուրջառը թեխն զցած և բուրվառը ձեռքին, իր ծեր ոտներով պիտի քարշ գար նրա հետևից տնօրինեքի: Իսկ «ավետիսն» ու տնօրինեքը, մեկ էլ հարսանիքն ու մեռելաթաղը եկամուտի ամենալավ աղբյուրներն էին տերտերի հետ միասին ծերունի ժամկոչի համար ևս:

Պատարագը վերջացավ: Աղոթողները, համբուրելով եկեղեցու խաչերն ու դուռը և իրար ավետելով Քրիստոսի ծնունդը, կամաց-կամաց ցրվեցին իրենց տները շաբաթվա պասը և օրվա ծոմը բաց անելու: Տերտերը շշի մեջ մնացած կարմիր գինին դատարկեց պատարագի ժամանակ արդեն մաքրազարդված սկիհի մեջ, զլիսին քաշեց, ներքին շրթունքով թերանը հավաքեց քեղի կարմրած ծայրերը, ծծեց, զգեստը հանեց, հաշվեց իր գանձանակը և, գումարից դժգոհ, զրպանն ածեց ու քաշվեց իր տուն: Ծերունի ժամկոչը մոմերը հանգցրեց, բուրվառի կրակը թափեց մանղալի մեջ, կողակեց եկեղեցու դռները և, ժամաշապիկները թռոանը տալով, նրա հետ գնաց «ավետիս» ման գալու:

* * *

Գիշերը շատ ցուրտ էր, երկինքը՝ պարզ: Զյունը քարացել կպել էր գետնին և ոտների տակ տրորված հողի գույն էր ստացել: Անսվոր թափանցիկ օդի մեջ երկինքը մուգ փիրուզի գույնի էր խփում: Աստղերը սովորականից մեծ էին երևում և, կարծես սառնամանիքից մրսելով, կապտել էին:

Փողոցներում անցուղարձը գրեթե դադարել էր, չնայելով, որ դեռ շատ վաղ էր: Տների պատուհանները պայծառ լուսավորված՝ ծիծառում էին կարծես: Օդի մեջ կանգնած էր խունկի, փլավի և ձկան հոս:

Ծերունի ժամկոչը փոքրիկ թռոան հետ, սպիտակ ժամաշապիկը հազած, ահազին ոտնամանները սառած գետնին քրթքրթացնելով, մտնում էր բակերը տնե-տուն, փողոցե- փողոց և իր ճաթած ձայնով ավետում հավատացյալներին Քրիստոսի ծնունդն իր պատաճի ընկերոջ ձայնակցությամբ: Եվ ամեն մի տուն մտած ժամանակ նրա գրպանը ծանրաբեռնվում էր նորանոր սև ու սպիտակ դրամներով:

Ահա նա կանգ առավ մի դրան առջև և ծեծեց: Ներսից լսվում էր տղամարդկանց, կանանց և մանավանդ երեխանների խառն ձայնների մի կատարյալ ժխոր, որի շնորհիվ ներսը երևի շլսեցին, թե դուռը ծեծում են: Ժամկոչը մի քիչ սպասեց և նորից ծեծեց:

Դուռը բաց արեց մի երիտասարդ արխալուղով և արծաթե գոտինով: Դեռ ներս շմտած՝ ժամկոչի և նրա թռոան երեսին ներսից տաք օդի այնպիսի մի խոնավ հնսանք խփեց, որ կարծես բաղնիսի դուռ բաց արին նրանց առջև:

Ժամկոչը թռոանն առաջ զցեց և ինքն էլ մտավ նրա հետևից:

Հին նահապետական մեծ սենյակ էր մեկ պատից մինչև մյուս պատը կապած երկայն ու լայն թախտով: Թախտի վրա ձգված էր մի ծայրից մինչև մյուսը կապույտ սփոռոց, որի վրա ներկարարը թափել էր իր արհեստի բոլոր հմտությունը. սփոռոցի կապույտ ֆոնի վրա սպիտակ ճամուկով նկարահանել էր ճաշին վայել բոլոր պարագաները դանակ, պատառքաղ, գդալ, աղաման, ձուկ և այլն, բայց հայտնի չէ, թե ինչու այդ բոլոր սազական բաների մեջ իր ճյուղավոր պոզերն էր ցցել և եղջերուն: Սփոռոցի վրա կար միմիայն ձկնեղեն, իսկ մսեղեն՝ ոչ նավակատիկ էր: Կերակուրների պսակը կազմում էր փլավը, որի բարձրացրած ախորժահոտ գոլորշին բռնել էր ամբողջ սենյակը: Սփոռոցի զլխին նստած էր ընտանիքի հայրն ու պապը մի աշխույժ, ուրախ ծերունի, թրաշած երեսով և դեռևս սև մազերով: Նրա աջ ու ձախ կողմը շարված էին հինգ-վեց երեխա տղա ու աղջիկ: Սփոռոցի մի ծայրին նստած էր մեծ մայրը, մյուս ծայրին երկու հարս,

որոնցից մեկը համ ծիծ էր տալիս օրորոցի մեջ պառկած երեխային, համ հաց էր ուտում: Այնուհետև թախտի երկայնքով մի երկայն նստարանի վրա իրար կողքի նստուտած էին շորս եղբայր՝ մեկը մյուսից թիկնավետ, կարմրաթուշ, ուտող-խմող, քեֆ սիրող: Ամեն մեկի առջև մի-մի ափսե փլավ կար դրած գլուխը սարի պես վեր ցցած, իսկ տակը յուղը գուր էր կապել:

«Ավետիս» ասողների մտնելուն պես սենյակում տիրող ժխտը մեկեն դադարեց: Երիտասարդները շտապով կոնժեցին իրենց գինու բաժակները և քերանները սրբելով ոտի կանգնեցին սպասողական դրության մեջ: Մյուսները դադարեցին ծամելուց: Ծերունի ժամկոչն ու թոռը դուան մոտ կանգնած՝ մի-մի մոմ վառեցին, զլխարկները վերցրին և սկսեցին երգել.

Այսօր տոն է ծննդյան, ավետիս,
Տյառն մերը և հայտնության, ավետիս...

Երգում էին առանց շտապելու, առանձին հանդիսավորությամբ, ժամկոչն իր ճարած ձայնով, պատանի տիրացուն իր զիլ ձայնով, և այդ երկու ներհակ ձայնների հնչյունները ոչ մի կերպ չէին ներդաշնակվում, չէին հյուսվում իրար հետ:

Վերջացավ «ավետիսը», վերջացավ և «Խորհուրդ մեծը», որը երգվեց ավելի արագ տեմպերով, քան առաջինը:

Շնորհավոր ծնունդ և հայտնություն, ասաց ծերունի ժամկոչը և հանգըրեց ձեռքի մոմը:

Շնորհավոր կենաս, մղդսի ջան, կանչեց տան նահապետը: Դե՛հ, տղերք, դարձավ նա երիտասարդներին՝ ձեռքը արխալուղի գրպանը կոխելով, հանեցեք մի-մի աբասի տվեք մեր մղդսուն: Ըհը՛, Էս Էլ իմ աբասին:

Եվ իհնգ արասին մեկը մյուսի հետևից մտավ ծեր ժամկոչի բուռը:

Ա՛ կնիկ, վեր կաց Էն ըրեխին կողինախ տուր, կանֆետ տուր, դիմեց կնոջը տան նահապետը: Մղդսի ջան, քա որ եկար մեզ հմար «ավետիս» ասացիր, արի մի թաս գինի խմի: Ածա, այ տղա, տուր օխնի:

Ծերունի ժամկոչը մի թաս զինին շպրտեց երկար ու բարակ օրհնանքներից հետո:

Փլավից-զատից անուշ արա, մղդսի ջան: Բեր էդ ըրեխին դեսը, քող դա էլ ուտի: Տղերք, տեղ տվեք՝ նըստեն:

Փլավը և ձկնեղենն ուտելու ժամանակ նոյն երկար ու բարակ օրհնանքներով ժամկոչը ծրծոփեց երկրորդ թաս զինին. հետո երրորդը, հետո չորրորդը, բայց հինգերորդից վճռապես հրաժարվեց, ասելով, որ դեռ շատ տներ ունի ման զալու, և նորանոր օրհնանքներով դուրս գնաց թոռան հետ:

Պապի, լավ խալխս էին, չէ՞, ասաց թոռը ստացած կանֆետներից մեկը բերանը զցելով:

Շատ լավ, պատասխանեց պապը, որի գլուխը տարացել էր խմած զինուց: Մեր լավ ծխերից են: Էզուց, որ զանք տունը օրհնելու, տերտերին մի մանեթ կտան, ինձ էլ տասը շահի: Լավ խալխս են, շատ լավ:

Տունն էլ ինչքան տա՞ք էր, ասաց թոռը, կանֆետը կրկտացնելով:

Հա, շատ տաք էր. ջաններս տեղն ընկավ:

Բա փլավը, պապի, մեկ էլ որ տային, Ե՛, էլի կուտեի, Էնքան քաղցած էի, և համով էր:

Հա, շատ համով էր... Զուկն էլ: Ես էլ էի քաղցած, ասաց պապը:

Իրենց շրջագայած տների մեջ այս միակ տունն էր, որ իր սիրալիր ընդունելությամբ այսպիսի բարձր տրամադրություն էր առաջ բերել ծերունի ժամկոչի և նրա թոռան մեջ: Շատ տներ նրանց ընդունում էին նկատելի դժգոհությամբ և, մի քանի կոպեկներ դնելով ծերունու բուռը, ճամփու դնում: Իսկ մի դուռ ամենսին չքացվեց նրանց առջև, ինչքան էլ թակեցին: Մի դուռ էլ թեն քացվեց, բայց քացողը նրանց սպիտակ ժամաշապիկներից տեսնելով, թե ովքեր են, իսկույն էլ ես դրեց դուռը սրտալի հայիոյանքով՝

Ձեր հե՛րն անիծած, չպրծա՞նք, զահլա տարան, Էլի:

Ծերունին բնավ չնեղացավ այդ անհյուրընկալ ընդունելությունից, որովհետև գիտեր, որ քաղաքում ինչքան որ ժամ կար, բոլորի տիրացուներն Էլ, մեծ թե փոքր, այդ երեկո փողոցներն ընկած՝ զույգ-զույգ «այսօր տոն Է» էին ման զալի և խսկապես որ զահլա պիտի լինեին տարած ամեն մի տուն մի քանի զույգ մտնելով:

Վերջը պապ ու թոռ կանգ առան երկիարկանի մի լավ տան բակի դոան առջև: Մտածում էին՝ մտնե՞ն, թե չմտնեն: Վճռեցին մտնել և դրանով վերջ տալ իրենց շրջազայությանը. որովհետև արդեն ուշ էր: Մտան:

Բակի մեջտեղը քերած ձյունի շեղակույտերով շրջապատված սյունի վրա վառվում էր լապտերը, որը պղտոր ապակիների միջից այնքան լույս չէր տարածում, որքան շեշտում էր շուրջը տիրող խավարը:

Ծերունին գիտեր, որ ներքին հարկում բնակվում էին հրեա ընտանիքներ, իսկ վերին հարկը բոնած էր ինքը տանտերը, որը հարուստ հայ չինովնիկ էր: «Մի մանեթ չէ, երեք մանեթ էլ չի խնայի», մտածեց նա և թոռան հետ սանդուղքով բարձրացավ դեպի ընդարձակ պատշգամբը: Չնայելով, որ այստեղ չորս դուռ կար և մի շարք պատուհաններ, քայց ոչ մի տեղից ոչ լույս էր երևում և ոչ որևէ ձայն լսվում:

Ծերունին թոռան հետ անհամարձակորեն կանգ առավ սանդուղքի գլխին, չիմանալով ո՛ր դուռը ծեծի:

Այդ երերման մեջ էր, որ դոներից մեկը քացվեց, և դուրս եկավ մի կին՝ ուսերին մի հաստ շալ զցած: Կինը դուրս եկավ ցրտից սարսուալով և ուզում էր ուր-որ գնալ շտապով: Բայց մի քանի քայլ շարած՝ հենց որ մթության մեջ տեսավ երկու սպիտակ ժամաշապիկներ, կանգ առավ սոսկումով. նրան թվաց, թե երկու մեռել, մեկը մեծ, մյուսը փոքր, եկել են գերեզմաններից իրենց պատանքներով և եկել են ցից կանգնել սանդուղքի գլխին: Ու հանկարծ մի սարսափելի ճիշ արձակելով ներս ընկավ լեղաճար:

Ներսից լսվեց ինչ-որ ոտների դմբդմբոց և տղամարդի մի ձայն, որ հարցնում էր վախեցած.

Ի՞նչ է... Ի՞նչ պատահեց...

Դրան հետևեց կնոջ ձայնը, նրա արտասանած խոսքերն անորոշ էին, ըստ երևոյթին, լեզուն ոլոլացնում էր:

Նորից ինչ-որ ոտների դմբդմբոց և ուրիշ խառն ձայներ, որից հետո աղմուկով բացվեց նույն դուռը, և դուրս քոավ մի պարոն՝ ճաղատ գլխով, սրածայր քեղերով և խալաթով: Դուրս քոավ, բայց հանկարծ սպիտակ ժամաշապիկները որ տեսավ, տեղնուտեղը քարացավ:

Ո՞վ եք, բղավեց նա այնպիսի մի տարօրինակ ձայնով, որի մեջ ավելի շատ վախի հնչյուններ կային, քան թե քաջության:

Ավետիս, աղա՛, ասաց ծերունի ժամկոչը, ինքը ևս վախեցած այդ անսպասելի դիպվածքից:

Ի՞նչ, հարցրեց ճաղատ պարոնը:

Ավետիս, կրկնեց ժամկոչը:

Ի՞նչ Ավետիս... ո՞վ է Ավետիսը:

Ավետիս ասելու ենք եկել, աղա:

Ճաղատ պարոնը նոր հասկացավ քանը: Եվ նրա վախը տեղի տվեց կատաղի զայրոյթի: Ու այնպիսի հայինյանքներով, որպիսին չէր կարելի սպասել այդպիսի մի աղա մարդուց, վազ տվեց դեպի սպիտակ ժամաշապիկները: Մինչև նա կհասներ իրենց, փորդիկ տիրացուն իր արագավազ ճարպիկ ոտներով ներքև վազեց: Բայց դեռ քակը չհասած՝ լսեց ինչ-որ ծանր թրխկոց: Հետո, որ կանգ առավ և նայեց վերև, տեսավ մի քան, մեծ ու սպիտակ, գլորվում է սանդուղքով վերևից ներքև, տարօրինակ խոլ դղրդյունով:

Մինույն ժամանակ ճաղատ պարոնը, սանդուղքի գլխին կանգնած, ճարում էր բղավելուց.

Սիմո՞ն... Սիմո՞ն...

Բղավում էր այնպես, կարծես մորթում էին իրեն:

Բակի հայտնի չէ ո՞ր անկյունից՝ գլխապատառ դուրս թռավ Սիմոն կոչվածը:

Դոնապանն էր:

Ո՞ր շիաննամն ես կորել, շո՞ւն շան որդի, բղավեց նրա վրա ճաղատ պարոնը:
Եղան ես պահում, հա՞, տունը: Որ զան թալանեն, մեզ էլ մորթեն, խո չես
իմանալ: Ինչո՞ւ ես դուռը քաց թռել, որ էղ գողերն ու ավազակները
ազատ-համարձակ մտել են: Ես րոպեիս թռնիր դրանց և տար պալիցիա: Թող
էնտեղ տեսնեն, թե ո՞րտեղ է Ավետիսը:

Մինչ այդ ծերունի ժամկոչը թռոան օգնությամբ վեր էր կացել և տնքալով շտկում
էր ջարդված կողերը:

Դոնապանը հանել տվեք նրանց ժամաշապիկները, մի ձեռով առավ ծերունու
թեր, մյուսով նրա թռոան ձեռքը և դուրս տարավ քակից: Փողոցում նրանք
հանձնեց գարադավոյի ձեռքը, որը ցրտից սառած մարմինը մի քիչ տաքացնելու
համար ձեռաց մտել էր մոտակա պադվալը, մի երկու քաժակ օղի կոնծել և հենց
նոր դուրս էր դալիս այնտեղից ինչ-որ ծամելով:

Սակայն գարադավոյը այնքան քարի մարդ էր, որ նրանց շհասցրեց
ոստիկանատուն, այլ կիսաճանապարհից քաց թռեց, խորհուրդ տալով, որ այլևս
«ավետիս» ման չգան, որովհետև «стного воспрещено»:

Բայց այս քարի խորհուրդը տալուց առաջ շմորացավ ծերունու գրպանը մի քիչ
թերևացնել այդ երեկոյի վաստակից: